

УДК 902/904 (477.4/5) «63/65»

ББК Т4 (4УКРА) 2/4 Я 43

П27

ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» / Збірник наукових статей. – Вип. 5 (7). – 2011. – 434с.

Рецензенти: Н.О. Гаврилук – доктор історичних наук;

Д.Н. Козак – доктор історичних наук

Редакційна колегія: **М.І.Сікорський** – Герой України, почесний директор НІЕЗ «Переяслав»; П.О.Довгошия – генеральний директор НІЕЗ «Переяслав»; Г.М.Бузян – заслужений працівник культури України; В.П.Мельник – заступник генерального директора з питань наукової роботи, заслужений працівник культури України (відповідальний редактор); М.В.Роздобудько – старший науковий співробітник НІЕЗ «Переяслав»; Д.А.Тетеря – завідувач науково-дослідним відділом НІЕЗ «Переяслав»; М.Т.Товкайло – кандидат історичних наук; О.В.Юрченко – старший науковий співробітник НІЕЗ «Переяслав».

**Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
(протокол №11 від 10.09.2010 р.)**

До збірника увійшли статті учасників науково-практичної конференції «Археологія Середньої Наддніпрянщини: проблеми, пошуки, перспективи» (до 30-річчя археологічного відділу НІЕЗ «Переяслав»), яка відбулася у м. Переяславі-Хмельницькому 16-17 вересня 2009 року. Представлено розгляд проблем археології Середньої Наддніпрянщини та суміжних територій від первісності до пізнього середньовіччя, публікуються нові матеріали і результати досліджень археологічних пам'яток, розглядаються питання охорони та музеєфікації археологічних об'єктів.

Для археологів, істориків, краєзнавців, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами археології та давньої історії.

Collection was entered by the articles of participants of scientific and practical conference «Archaeology of the Middle Naddnpirianschyna : problems, searches, prospects», which took place in Pereyaslav-Khmelnytskyi on the 16-17 of September 2009. Consideration of problems of archaeology of the Middle Naddnpirianschyna and contiguous territories is presented from the primitive state to the late middle ages, new materials and results of researches of archaeological sights are published, the questions of guard and maintenance the archaeological objects in the museums are examined. For archaeologists, historians, researchers of a particular region, graduate students, students, all, who is interested in the problems of the archaeology and old history.

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації й статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Передрук та відтворення опублікованих матеріалів будь-яким способом дозволяються лише при посиланні на «ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки НІЕЗ «Переяслав».

**На першій сторінці обкладинки: залишки церкви-усипальні кінця XI ст.
музеєфіковані в археологічному музеї НІЕЗ «Переяслав».**

ISBN 966-8122-61-4

© Національний історико-етнографічний
заповідник «Переяслав», 2011

СТРУКТУРА КУЛЬТУРНОГО ШАРУ ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОЇ ПАМ'ЯТКИ БІЛЯ С. КАМ'ЯНКА НА ХАРКІВЩИНІ

У статті наведені результати дослідження пізньопалеолітичної пам'ятки біля с. Кам'янка із використанням методу мікростратиграфії. Визначено найбільш насичену знахідками частину горизонту, що відповідає ініціальному рівню культурного шару, зроблено висновок про одноактність його формування.

Культурний шар будь-якої археологічної пам'ятки – унікальний об'єкт, що має складну природу. Зазвичай його визначають як антропогенний ґрунтово-літологічний горизонт, що виник на місці поселення людей та який залягає в товщі плейстоценових чи голоценових відкладів. Культурний шар є цілісним природно-історичним об'єктом, що представлений рештками штучного походження (артефактами) та органо-мінеральним субстратом (наповнювачем). Отже, культурний шар має природні та антропогенні складові [1, с. 9].

Формування культурного шару починається під час функціонування поселення, коли домінуючим є антропогенний фактор. Після того, як мешканці залишають поселення, абсолютно переважає природний фактор і культурний шар заглиблюється в ґрунтово-літологічний горизонт. Над ним утворюється своєрідний захисний екран, але в той же час на культурний шар впливають, руйнуючи його, процеси ґрунтоутворення, водний режим, ерозійні процеси, діяльність ріючих тварин тощо [1, с. 11-12]. Таким чином, для коректного дослідження культурного шару необхідно розуміння процесів його постгенетичної руйнації. Особливої актуальності це твердження набуває під час роботи з перевідкладеним чи зруйнованим культурним шаром.

Основними ознаками перевідкладеного культурного шару є відсутність добре визначеної поверхні залягання основної маси знахідок («завислість») та велика кількість предметів, що мають нахил, чи розташованих вертикально. Змив культурного шару призводить до розміщення культурних решток вздовж русла водотоку чи на поверхні схилу [2, с. 160].

Під час дослідження пошкодженого культурного шару постає питання визначення первинного (ініціального) рівня відкладення

культурних решток. Найкращі результати дає застосування методу мікростратиграфії. Для цього в процесі польових досліджень необхідним є проведення тривимірної фіксації якомога більшої кількості знахідок. На основі одержаних даних можна збудувати графічні мікропрофілі. В залежності від мети дослідження є можливість обрати різний «крок» таких графіків – від кількох метрів до дрібніших відрізків. На плані поселення позначаються лінії майбутніх мікропрофілів і на них зносяться всі позначки глибин, одержані за допомогою нівеліру. В результаті є можливість визначити найбільш насичену знахідками частину горизонту, що відповідає ініціальному рівню культурного шару, а також встановити безперервність чи дискретність його формування [2, с. 161].

Об'єктом даного дослідження є культурний шар пізньопалеолітичної пам'ятки, що знаходиться на місі, біля впадіння в р. Сіверський Дінець невеличкої правої притоки р. Суха Кам'янка, за 1,5 км на південний схід від с. Кам'янка Харківської області (Рис. 1). Мис являє собою горизонтально виположену терасу, що піднята над рівнем р. Сіверський Донець на 8-10 м.

Культурний шар пам'ятки представлений розщепленим кременем, що демонструє всі стадії обробки від жовна до знаряддя, фрагментами кісток тварин, дрібними шматочками червоної та жовтої вохри, вугілля. Знайдено також кілька відщепів та уламків кременю зі слідами перебування у вогні. Крем'яні знахідки мають добрий стан збереженості, не окатані, поверхня вкрита шаром патини. В якості сировини використовувався сірий напівпрозорий крейдовий високоякісний кремій місцевого походження. Знахідки свідчать, що на поселенні відбувався повний цикл розщеплення. Нуклеуси торцевидної, призматичної, кубовидної форми демонструють ударну техніку сколювання. Процес виготовлення та підживлення нуклеусів представлено реберчастими сколами і відщепами. Метою первинного розщеплення були заготовки у вигляді видовжених пластинок та відщепів. Колекція виробів із вторинною обробкою включає різці, скребки, скребловидні знаряддя, пластинки з ретушованими виїмками, відщепи і пластинки

з ретушованими ділянками, мікропластинки з притупленим краєм, вкладень-трапецію тощо.

Планіграфічна структура культурного шару включає скупчення крем'яних артефактів, які, вірогідно, відповідають робочим місцям, де відбувалось розколювання кременю. На користь цього свідчать також і випадки ремонту у скупченнях.

Пізньопалеолітичний культурний шар не має специфічного забарвлення, розтягнутий по вертикалі. Найбільша концентрація знахідок спостерігається частково в темно-коричневому, світло-коричневому та жовтувато-палевому суглинку, окремі артефакти зустрічаються також в гумусовому горизонті та в типовому лесі. Відзначено деяке падіння залягання культурного шару з півдня на північ і з заходу на схід, що відповідає зниженню рельєфу в бік обох річок, а також пов'язане з особливостями ґрунтоутворення в голоцені.

Таким чином, в даному випадку маємо справу з пошкодженим культурним шаром, де без застосування методу мікростратиграфії важко визначити первинний рівень відкладення культурних решток. Даний метод також дасть можливість більш точно встановити геологічний вік пам'ятки з'ясувавши, з яким геологічним шаром пов'язаний ініціальний шар відкладення знахідок. Ще одне важливе питання – одноактність чи дискретність формування культурного шару: місце, де розташована пам'ятка є дуже зручним для поселення, що підтверджується наявністю культурних решток інших епох від енеоліту до раннього середньовіччя (відповідні культурні шари, на жаль, знищені оранкою).

На руйнацію ініціального культурного шару даної пам'ятки вплинули наступні фактори:

1. Відсутність консервації знахідок після завершення функціонування пам'ятки. Свідченням цього є наявність патини та кальцитових напливів з одного боку на багатьох артефактах.

2. Переміщення артефактів вгору, імовірно, під час відтавання.

3. Вплив делювіальних процесів (зміщення по схилу), що простежується формою деяких скупчень, орієнтованих на північ, північний схід та схід, в бік р. Сіверський Донець та р. Суха Кам'янка - ця тенденція спостерігається в трохи згладженому вигляді в сучасному рельєфі. Знахідки часто знаходяться в положенні на ребрі з нахилом в означений бік.

4. Голоценове ґрунтоутворення.

5. Діяльність риючих тварин – шар сильно пошкоджений кротовинами.

Отже, всі фактори, що вплинули на пошкодження

культурного шару, мають постгенетичний характер – відбулись після завершення функціонування пам'ятки.

Для дослідження культурного шару було використано метод мікростратиграфічного аналізу [2, с. 161-193]. Під час польових досліджень проводилась ретельна графічна фіксація більшої частини знахідок (зокрема, розміром понад 3 см) в трьох вимірах. Для побудови мікропрофілей було обрано лінії квадратів «3», «5», «6» в напрямку південь-північ - відповідно А - А', В - В', С - С', та лінії квадратів «Д», «М», «Ф» в напрямку захід-схід - відповідно D - D', E - E', F - F' (Рис. 1). Всі знахідки, що мали позначки відносної глибини, одержані за допомогою нівеліру, та розташовані в межах 1 м, позначались на профілі. Сучасна поверхня також була пронівельована і на схемах позначена як лінія під розміткою квадратів.

Мікропрофіль А - А' найдовший – 22 м, перетинає всю досліджену розкопом площу. На більшій частині профілю видно, що культурний шар є не дуже насиченим: в кв 3А – В, 3з – І він представлений поодинокими знахідками. Хоча кв. 3Г – Ж, 3С –Ф є більш насиченими, тут знахідки не утворюють виразних скупчень і чітко не позначають ініціального рівня культурного шару. Діапазон відстані між нижніми і верхніми артефактами становить 0, 2 – 0, 28 м і, скоріш за все, як і в інших аналогічних випадках, пояснюється діяльністю риючих тварин та зміщенням внаслідок процесів ґрунтоутворення та відтавання. В кв. 3К – Р спостерігається більша насиченість культурного шару: саме в цих квадратах планіграфічно зафіксовані кілька скупчень артефактів – менш виражені в кв. 3К – М, більш – в кв. 3Н – О. Тут також спостерігається певне вертикальне розсіювання, що в кв. 3Л – М досягає 0, 4 м. Але тут також бачимо ділянку, де відносно чітко можна простежити рівень первинного горизонту і деяке його падіння в кв. 3М та 3П, що, імовірно, відповідає нерівності рельєфу давньої поверхні (Рис. 2).

Мікропрофіль В - В' демонструє більш насичену ділянку культурного шару 5О – Р, та менш насичені 5Д – Н та 5С – Ф. Перша частина профілю 5Д – К представляє, очевидно, більш ушкоджену ділянку шару, оскільки діапазон відстані між артефактами по вертикалі доходить до 0, 4 м і визначити ініціальний рівень неможливо. Починаючи з кв. 5Л до кв. 5О положення знахідок стає більш стабільним, хоча розмах коливань зберігається на попередньому рівні. В кв. 5О – Р зафіксовані скупчення кременю, що дають можливість простежити рівень первинного горизонту відкладення знахідок та падіння

культурного шару в бік р. Сіверський Донець. Наступні квадрати 5С – Ф слабо насичені знахідками, хоча в кв. 5С – Т можна прослідкувати продовження ініціального горизонту (Рис. 3).

Мікропрофіль С - С' охоплює 6 м в напрямку південь-північ. Із дослідженої площі поки це найзахідніша ділянка, що розташована вище за інші. Артефакти знаходяться у «завислому» положенні, тут найбільший діапазон вертикальної відстані між ними – до 0, 8 м. Скупчення у кв. 6О – П дає можливість простежити імовірний рівень первинного розташування знахідок. Невеличка ділянка мікрошаруватості в кв. 6П, скоріш за все, маркує вимоїну, до якої були стягнуті артефакти. Це засвідчує також їх положення – переважно на боці та під кутом (Рис. 3).

Мікропрофіль D - D' демонструє характер культурного шару в південній частині пам'ятки. Шар слабо насичений, знахідки розпоршені по вертикалі в діапазоні до 0, 4 м, ініціальний рівень не простежується (Рис. 4).

Мікропрофіль E - E' перетинає 5 м майже в центрі дослідженої ділянки. Тут насиченість артефактами значно вища, особливо в кв. 5М – 4М. Спільним для всього профілю є «завислість» і великий, до 0, 48 м, діапазон вертикальної відстані між знахідками (Рис. 4).

Мікропрофіль F - F' демонструє культурний шар найпівнічнішої дослідженої ділянки. Знахідок небагато, відстань між верхніми та нижніми доходить до 0, 28 м. Хоча чітко виділити ініціальний рівень неможливо, в загальних рисах він простежується (Рис. 4).

Отже, розглянувши вищенаведені мікропрофілі, можна сформулювати наступні спостереження:

- культурний шар краще зберігся на окремих ділянках (кв. 5О – 5Т, 6О – 6П, 3Н – 3П);
- формування ініціального рівня відкладання знахідок можна визначити як одноактний процес;
- на ділянках, де можна простежити рівень первинного відкладання знахідок, він корелюється зі стиком літологічних горизонтів

давньоголоценового ґрунту та причорноморського лесу;

- знахідки розпоршені по вертикалі в доволі широкому діапазоні – від 0, 1 до 0, 8 м. Отже, всю лінзу, що містить артефакти, коректніше називати «горизонт знахідок», ніж «культурний шар»;

- в якості причин, що вплинули на руйнування ініціального рівня відкладання знахідок, можна назвати відсутність швидкої консервації артефактів, вплив делювіальних процесів, рух предметів під час голоценового ґрунтоутворення, відтавання, діяльності риючих тварин.

Використання методу мікροстратиграфії дає можливість одержати якісно нову інформацію щодо структури культурного шару. Він також є перспективним для подальшого дослідження даної пам'ятки, зокрема, для з'ясування закономірностей розподілу окремих груп артефактів, визначення структури скупчень, характеру палеорельєфу тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сычева С. А., Леонова Н. Б. и др. Естественно-научные методы исследования культурных слоев древних поселений. - Москва: НИИ – Природа, 2004. – 162 с.
2. Леонова Н. Б., Несмеянов С. А., Виноградова Е. А. и др. Палеоэкология равнинного палеолита (на примере комплекса верхнепалеолитических стоянок Каменная Балка в Северном Приазовье). - Москва: Научный мир, 2006. – 360 с.

Snizhko I.

THE STRUCTURE OF CULTURE LEVEL OF THE PALEOLITHIC SITE NEAR KAMENKA COUNTRY IN KHARKIV REGION

The article shows us the results of investigation of last Paleolithic site near Kamenka country using the method of microstratigraphy. The most saturated with artifacts part of the horizon, which corresponds to the initial rate of culture level is defined, and the conclusion about simultaneity of its formation is made.

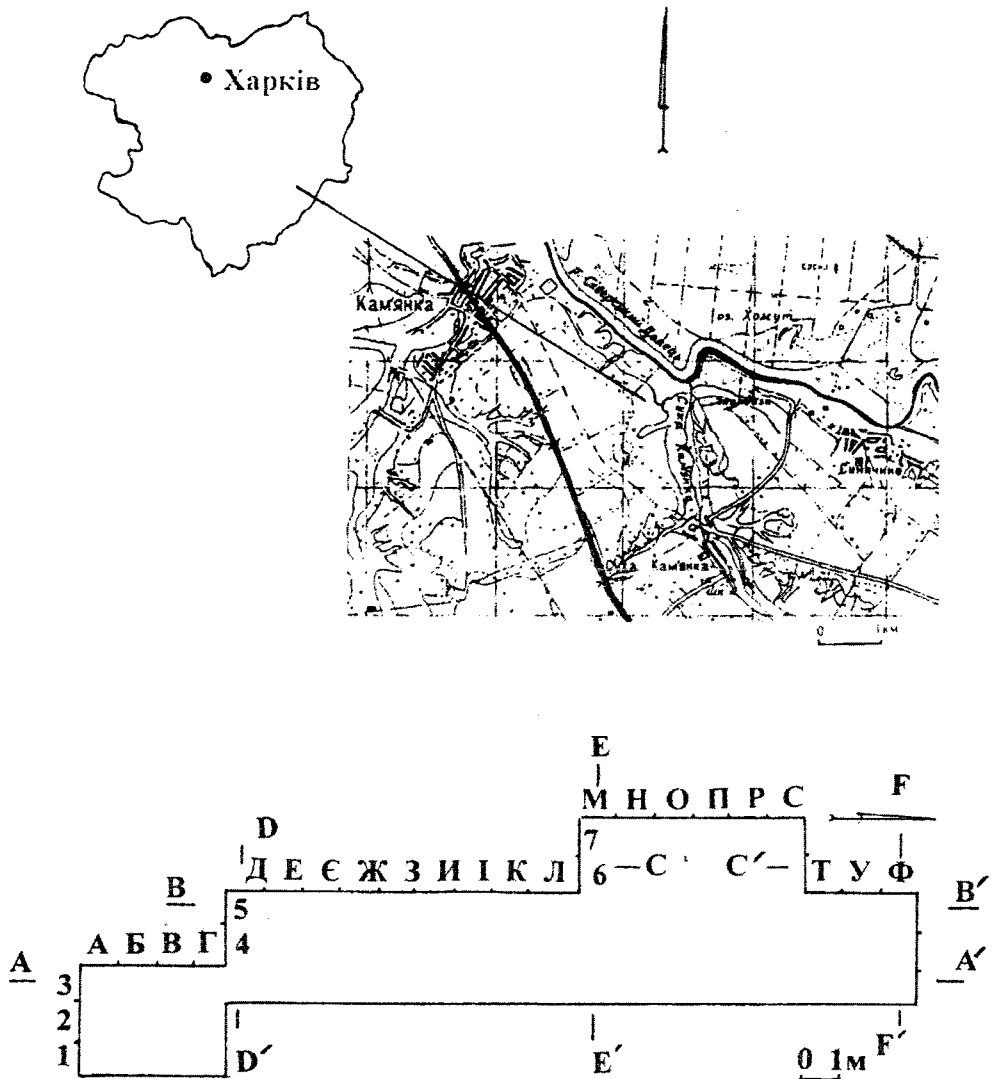

Рис. 1. Розташування пам'ятки та план розкопу.

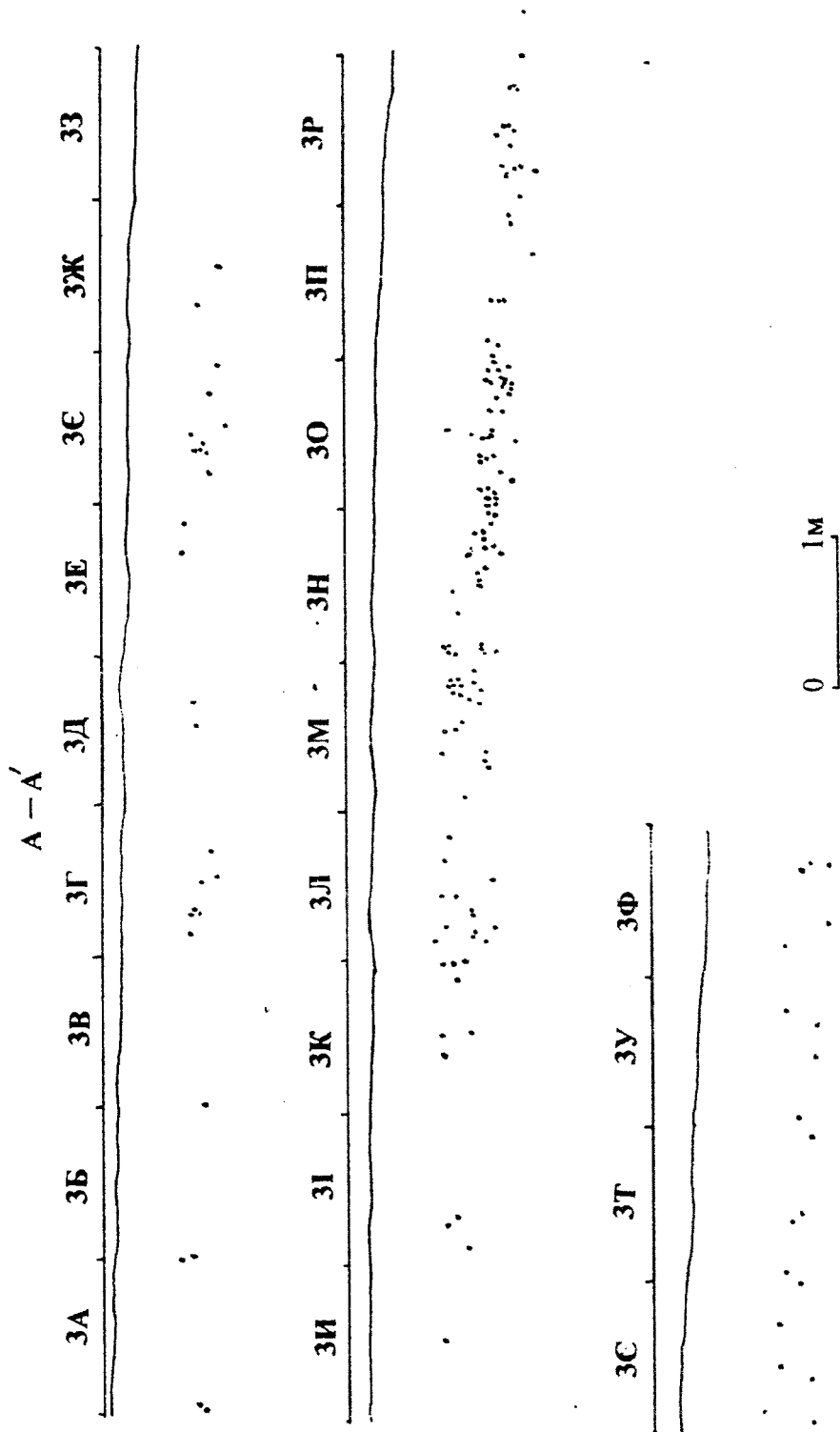

Рис. 2. Мікропрофіль А-А'.

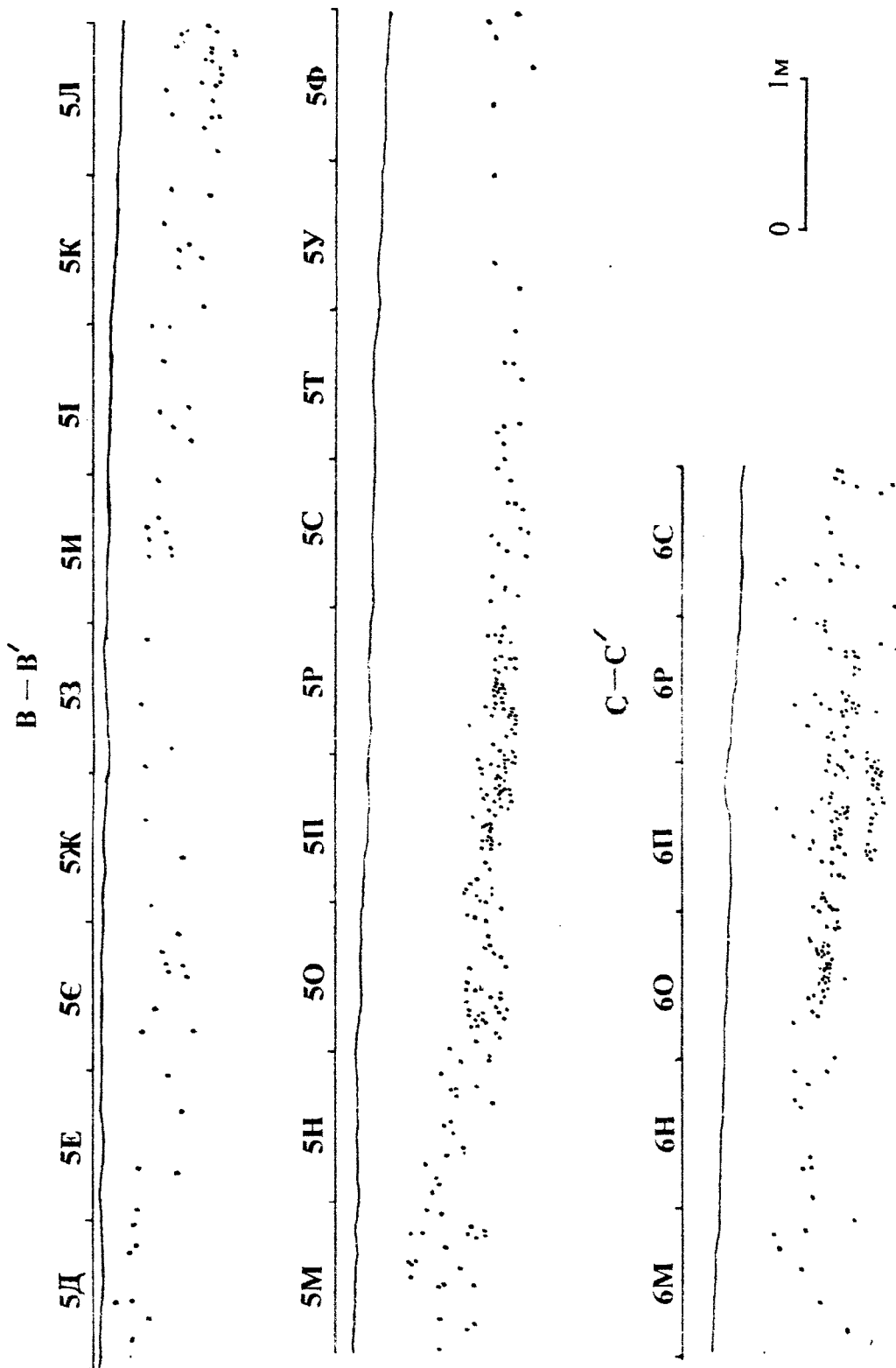

Рис. 3 Мікропрофіль В-В', С-С'.

Рис. 3. Мікропрофіль В-В', С-С'.

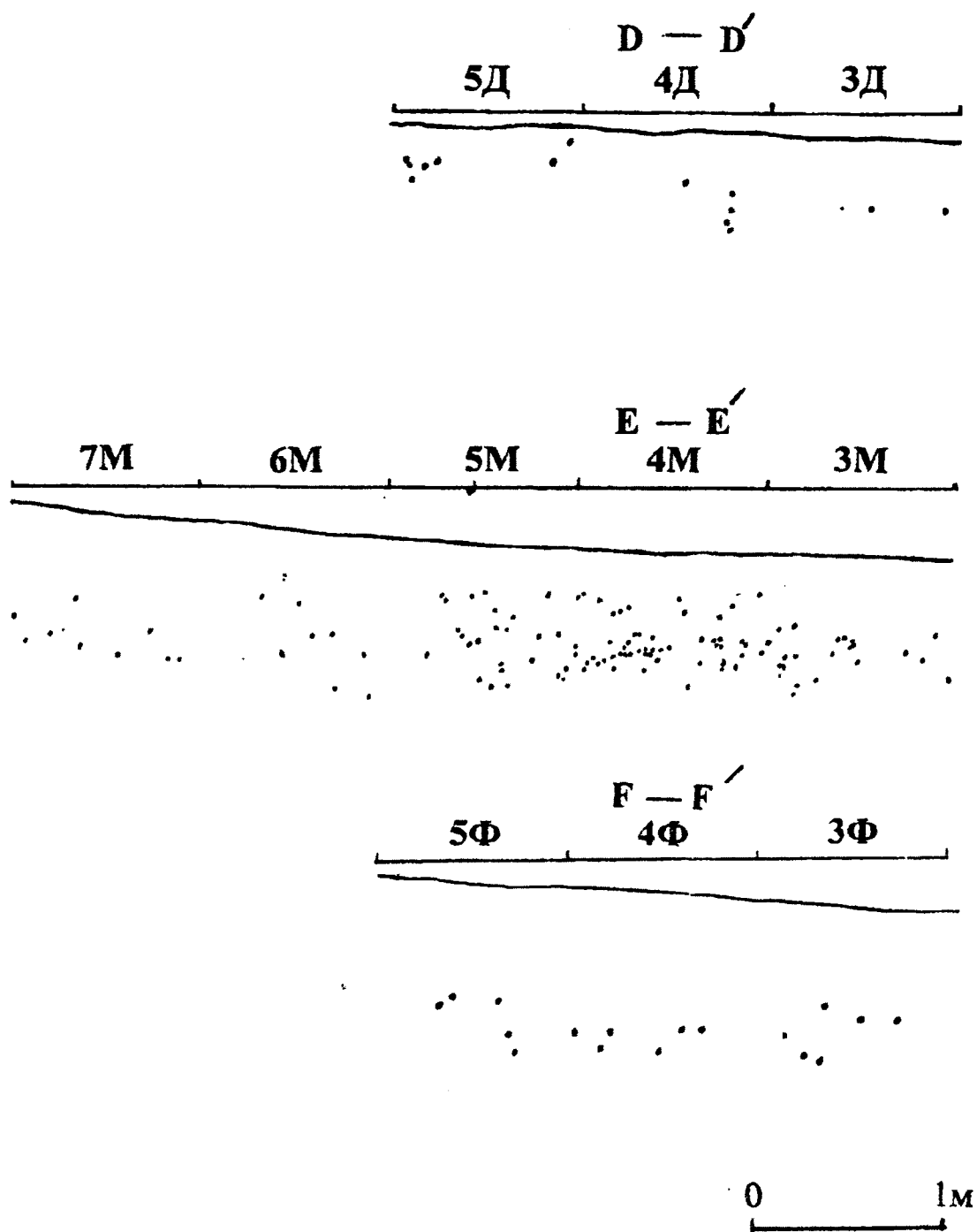

Рис. 4. Мікропрофіль D-D', E-E', F-F'.